

702. XV. 3. 306.

Жер үстүнің пролетарийлары бирикіләгәр!

ЖАМЫ ІАН УЛУСТЫНГ БИЧИГИ БАШТАПКЫ УУРЭНЭР БИЧИКТЫНГ КИНИНДЭ

КНИГА ДЛЯ ВЗРОСЛЫХ ПОСЛЕ БУКВАРЯ

Бу бичики А. В. ТОЗЫЯКОВ-ЛА
М. В. МУНДУС-ЭДОКОВ бүдүргэн

Бичикэ ўрзэтэн Россия—Республиның Комиссиязы
1925 жылда

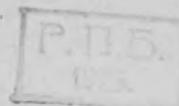
А. В. ТОЗЫЯКОВ-ЛА М. В. МУНДУС-ЭДОКОВ
КНИГА ДЛЯ ВЗРОСЛЫХ ПОСЛЕ БУКВАРЯ

на ойратском языке

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ С. С. С. Р.
МОСКВА 1925

Jaжы жан улустынг би- чиги баштапкы уурэ- нэр бичиктынг кинин- дэ

(КНИГА ДЛЯ ВЗРОСЛЫХ ПОСЛЕ БУКВАРЯ)

Бу бичики А. В. ТОЗЫЯКОВ-ЛА

М. В. МУНДУС-ЭДОКОВ будүргэн.

Бичинкэ ўрзэтэн Россия—Республиканыг Комиссиязы.

1925 жилда.

Книга набрана и отпечатана
в 1-й типографии Централь-
ного Издательства Народов
С. С. С. Р. Москва, Николь-
ская, 10.
в количестве 3000 экземпл.
Главлит № 32.972.

Коммунист Партия.

I. Партияның башталганы.

Каан кысталанғы тужунда
Калыкты айрып алар дәп.
Кыйын, öлүмнәң корукпай,
Коммунист Партия башталды.

Орус јәрининг буржүйларын базар дәц,
Орынду Партия башталды.

Озолодо башталарда,
Оны истәбәс нәмә јок болгон.

Баштаган кәрәктәрин таштабай,
Башчылар кәрәгин кичәп турды.
Бийләрди, байлардыabyстарды базат,
Байы-иогын тәндәэр дәшти.

Јиирмә бәш јыл эртә бәрди,
Јиит кижи нарый бәрди,
Јылым-кайа јэмирилип түшти,
Јылдыс албаты јарый түшти.

Каан кыңызы ўзўлды,
Кайран албаты божоп сүүнди,
Канча јүс јыл кыйынга турган
Калык айрылып јарыды.

Коммунист Партия тынгын кэлди,
Кёдрэ јонды айрыш алды;
Комыдал јок јакшы болды,
Кёкүп јүрэр чак кэлди.

Каан баштагандарды јок эдэр дэн,
Кайран коммунисттар канын тёкти,
Канча јылга јуулажын кэлии,
Калганчызында башкарууды колына алды.

II. Аның кэрэги.

Эмдиги турган башкаруу,
Элдинг-жонынг башкаруу;
Эмдиги турган јаандар,
Элди баштаган коммунисттар.

Коммунист Партия баштап
Канча калык бирикти,
Кары-калтыс бойлорыс
Карындаш болыш тадыштыс.

Орус-алтай дэп јок болзын,
Ончобыс бир тэмгэ туралы,
Jaан-јыжыбыс јок болзын,
Jaңыс биргэ јүрэлик.

Jaман-kyрma јок болзын,
Jaмандашпай јүрэлик,
Jaан-јаштар бир болын,
Jaңа кичээп јүрэлик!

Ойрот дэгэн јэрибис,
Onгу јакшы јурт болзын;
Oryнду турган башкаруу,
Oncho улусты бир тутсын!

Жаман-јакшы айдышишай,
Јакшызынча јуртайлык,
Андый-мундый дэшпэй,
Айлу-башту јадалык!

Биргэ турган эл тынг,
Билэ-карынын туттырбас,
Биргэ турган јон тынг,
Бир нэмээ алдыртпас.

III. Нэ болот.

Озгы ёчти таштайлы,
Ойто катап јуртайлы,
Орус-ой дэшпэйли,
Ойто амыр јадалы.

Кышкы күндэ соок болбос-на?
Кижи ортозында јаман болбос-на?
Кэлэн јаман ёзё бэрди,
Кинндэги улус отуруп валды.

Кату-кабыр айдышишай,
Катап јурт баштайлы,
Кату-јаманды санабай,
Калак, карындаштар, јуртайлы!

Јаны башталган Ойродыс
Јарамыкту ол тургай,
Јажына сакыган Ойродыс
Јаранын ол тынгыгай!

Кату тыра көргөн албаты,
Катап ёзип јурт туткай,
Калган-арткан јаш ёскүрүм,
Калышшай кэлип јан туткай!

Элди-јонды баштаган
Эпту јараш Коммунист Партия,
Эркэтэндү ол туруп,
Элди-јонды баштагай!

Кора албатының Интернационалы
Качаинан кочан ундулбазын!
Каандарды баскан Интернационал,
Калык сагыжынан чыкпазын!

А. Ток-Жан.

Крачы-ла аңчы.

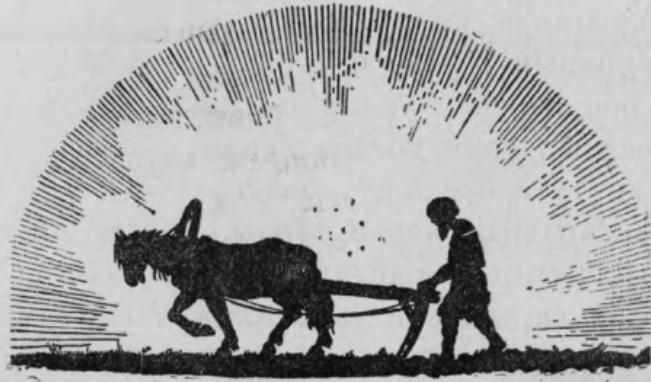
Эки карындаш.

Эки карындаш кижи болгон,
Энэ-адазы ёл ѿ бэрди.
Эки-јаныс малы калды;
Эски-јаны тоны калды.
Эки карындаш эрмәктәшти:
Энчибис ўләжин алалы дәшти.
Эки малды бирдән ўләшти,
Эски-јаны тондорын ўләшти.
Кату-камырын ўләжин-ок алды;
Каргал жаман айышпады.
Экүдинг ортоқто бир мылтық
Бир салда ўләшкәләк артты.
Jaан карындаш айтты:
„Адаманың алкызы болзын,
Мылтыкты мэн аладым,“ дәди.
Кичү карындаш айтты:
„Адамның алкызы болзын,

Салданы мэн аладым!“ дэди.
Алды. Мылтык алганы анчы болды,
Салда алганы крачы болды.

Крачи карындашының тучуры.

Крачызы кату-камыр ўләжин бәрип,
Үрән алды
Кызыл -буруул адын тутты,
Кылбар миистү салдазына сукты.
Кырга чыгыш, кра сүрди,
Кылгазы јакшы аш чыкты;
Ач-үрәниң курсак болды,
Алган кижиzinә кәп болды.
Өтиöк эдип јип јүрди,
Öскүстәргә бәрип јүрди.
Тойо-кана јип јүрди,
База јылда анаң көп аш салды;

Бала-каты öндү јүрди.
Үчүнчи јылында база салды,

Үрэн ажы көптöй бэрди,
Үрэн сурап кэлип турды.
Дöртинчи јылында база салды,
Тöринэ толо алкы болды;
Тöно јин малы тöрöп турды
Тöркүлэп тöрögön кэлип турды.

Бэжинчи јылда база салды
Бэлэн акчаны алыш турды:
Бэжэн јэдэр малду болды
Бэлэн јиира кöп болды;
Бэргэни кижидэ кöп болды,
Бэдрэний јүрбэс ток болды
Алтынчы јылында база салды,
Амбарга батпас ашту болды,
Аркаа толо малду болды,
Алкы толо јёёжёлү болды.
Алтын-мёнүни көптöй бэрди,
Арка-јоны күндүлэй бэрди.
Аштаганды азрап турды,
Арыганды сэмиртии турды.
Сураныи јүрбэс бай болды,
Сооп калбас туралу болды.
Лылдынг-саин кожын турды,
Јип түгэспэс ашту болды.
Аскандарды азрап турды,
Айлчыларды сыйланп турды.
Киш карызынанг јака этти,
Кийик јакшызынанг тон этти.
Башка јүзүн аши салды,
Байи јаандап, јырган турды.
Бай сыгыруун сыгырын јүрди,

Упчи јакиы тонду болды.
Баатыр кыйгызын кыйгырын журди.

Аңчы карындажының учуры.

Адазының мылтыгын алган
Аңчы карындаш аңдай бәрди.
„Киштинг каразын өлтүрәдим,
Кийиктинг сәмизин јиідим“ дәди.
Кату-камырын азыкка бәрди,
Каптразын курчанын алды,
Мылтыгын јўктәни алды.
„Мүүстүй аң аңдайдым“ дәди.
Ақ-сары адын минин алды,
Аңдаарга атана бәрди.
Эки күн аңдады,

Элик балазын атты;
Эки күн әрткінчә,
Әдин јип салды.
Алты күн аңдады,
Аң балазын атты;
Алты күн әрткінчә,
Оны-да јип-ок салды.

Бийик тууларга јүрди,
Бир нэмэ таап-албай түшти.
Тэкирлү кайаа чыкты,
Тэкэ-јунгма адып түшти.
Аай болор туру дэн,
Ай кирэлү ангдады.
Ай ёдё бэрди,
Азыгы түгэнэ бэрди.
Ады алганы ас болды,
Ады уладан арый бэрди,
Айлына ойто јанып ийди.

Анчы јанып кэлди, дэшти,
Айлдаштары јуулып кэлди;
Ангнын эдин Йиглэди.
Айлчы јолы соогон кииндэ.
Айлында јири јок болды.
Анчы аштады, айтты:
„Андан тапканым каланыма јэтнэди,
Адып алганым курсагыма јэтнэди.
Ак-сары адым арыды, минэргэ болбос;
Ач-үрэним аштады көрөргө болбос, дэди!
Айлга јүрзэм нэни табарым?
Андан јүрзэм табарым,
Тэмэй тэнин јурбэйдим,
Тэрине минэр ат алыш, барадым,“ дэди.
Ан тэрэзин аттынг тэринэ бэрди,
Артканын азыкка бэрди.
Алган эжи тоны јок калды,
Ач-үрэнин аш јок калды.
„Күс барыш, јас кэлэдим,
Копти тансам, байырым,“ дэди.

Барды, барды, бараан јытка јэтти,
Ангдады, ангдады, адын алганы ас болды.
Азыгы туузыла бэрди
Ады арый бэрди,
Санаган сагыш-ла болбоды.
Күс барган бол јас кэлди.
Кöп тапканы јок болды;
Айлы-јуртын санады,
Адына мииши јанып ийди

Нэмзинэ јакши болды?

Ат туйгагы чупчулды,
Айлына јэтнэй јайнады.
Адын јэдинин јанып кэлди
Ангчы јанып кэлди, дэшти,
Айлчы јуунан толо бэрди,
Алын кэлгэни-лэ сыйлан турды.
Айлчы кэлэри токтой бэрди,
Ач-үрэнинэ арттай калды.
Ак-сары адын садын ийди,
Крачыданг барын, аш сурады:
Кыймат бэрин, садын алды.
Каланчы ёйи јэдин кэлди,
Калан суран, албанчы кэлди.
Јэткил бэрэри јок болды,
Јэнсэлдү мылтыгын садын ийди.
Арказына кийэр кэн јок,
Алган кижизинэ тон јок болды.
Ач-үрэн аштады, аштады,
Айл-саин тозын јүрүп ийди.
Айлдынг ийттэрин ўрдүрип јурди,

Айгырлу малын ўркүдип јурди.
Үй көрзө сүзээн болды,
Үрээн ийттэр сүүбэс болды.
Кыштынг соогынаң кызынын јүрди,
Жайдынг жаажынаң жажынын јүрди.

Айл эжигинэ тэниди.
Айттырбаска айттырды.
Адазы алдына минэргэ ады јок болды,
Аймак аразына тәниш јүрди.
Энэзи эптэп кийэр кэби јок болды,
Эл аразына тәниш јүрээр-ок болды.
Кан төгёöчи кайылар,
Кабырган малы тутгэнэр, дэгэн.
Крачы кижини айткан:

Крачы кижи аштабас,
Кырдагы малы арыбас;
Кылыгы јакшыны јыргадар,
Кылганду ажы кэнэбес.
Тойо-кана јыргадар,
Томонду ажы туузылбас, дэгэн.

М. Чевалков.

Сыгырган-ла Жалку бака.

I. Тушташкандары.

Базар-баспас болып, бака барып јатса, балдарын ээчидип сыгырган туштады. Бака айтты: «Эзэн-бэ?» дэди.—Сыгырган, «эзэн.» дэди. «—Нэtabыш?» дэди.—«Логыла,» дэди.

Бака база сурады: «Адынг кэм, айлынг кайда,» дэди. Сыгырган айтты: «Жаткан јэрим јабык

таш, јадын энчикиэс сыгырган мэн; јажынар јэрим корум, јажыл ёлёнг курсагым,» дэди. Бака айтты: «Мааралду ташты аралан, балдарын-ла нэ јүрүнг,» дэди. Сыгырган айтты: «Угы јалку дэбэзин дэй, уулдарым иштэдиг јүрүм, уурчы јаман болбозын дэй, уулдарымды ўүрэдиг јүрүм; балдарым баштак болбозын дэй, башкарын көрун јүрүм,» деди. Бака «Э—Э» дэди.

Сыгырган бакадан сурады: «Базар-бас-нас болын, баспарлап нэ јүрүнг,» дэди. Бака айтты: «јайгы күннинг изүүнэ чыдабай јүрүм; јадарга сэрүүн јэр бэдрэп јүрүм,» дэди.

Сыгырган сыгырын ийди,—айтты: «Сэн јалку кижээ тунгэй,» дэди. Бак, бак! дэди, калын түшти, айтты: «Јалку кижи кандый? јартын айдан бэр,» дэди. Сыгырган айтты: «јадын уйкузын таштабас, јалку кижи багай, јайык кёлди јарзыткан, јаман бүдүүштү сэн багай,» дэди. Бака «бак,» дэди, калын түшти, айтты: «Эжиний кёлгö јүрээтэн, мэндэ нэ јаман бар? Энчигийн уйуктан јадатан кижидэ нэ јаман бар?» дэди. Сыгырган айтты: «Эжиний кёлди чайбаган, сэн багай; сагыжына иш кирбэс, јалку јаман,» дэди. Бака айтты: «Балкашту кёлдö балазы кёп, мэндэ нэ јаман бар, баатыр уйкузын уйуютайтан, кижидэ нэ јаман бар?» дэди. Сыгырган айтты: «Балдарын јүргэн кёлди ичэргэ јэскинчилү; байрамдан уйуктаган јалку јескинчилү.»

Бака айтты: «Үркэнэзин кёлгö тögötön, мэндэ нэ јаман бар, ўргүлж амыр јүрээтэн, кижидэ нэ јаман бар?» дэди.

Сыгырган айтты: «Сабарлары сарбайган, сэни көрөргө јаман; сал-чылап көчкөн јалку көрөргө јаман,» дәди. Бака айтты: «Тәрәнг көлдинг түбин биләр, мәндә нә јаман бар, тәкшиләп айлдан жүрәтән, кижида нә јаман бар?» дәди. Сыгырган айтты: «Тәрәнг көлди чайбалткан бака јаман, тиләнип айлды кәригән јалку јаман,» дәди. «Тәбинин калыш жүрәтән, мәнинг кәм јаман, тәнәри тәнәри қарап жүрәтән кижида нә јаман?» дәди.

II. Эрмектәрининг учуры.

Сыгырган айтты: «Тәбинин жүргән бака жәралбас, тәгин жүргән кижи күн албас,» дәди Бака калыш түшти, айтты: «Ичкә кирип мактадар ишмәкчи кандай, мәэ айдып бәр,» дәди. Сыгырган шайт әдип, сыгырып ийди, айтты: «Јалкуурбас кижиининг ажы көп, јалку кижиининг бийди көп. Иштәнәр кижи ичиндә курсагын күзәэр, иштәнбәс кижи ышы чыгар айлды күзәэр. Самтар кәптү кәм жүрү? дәзә,-сананбас јалку жүрү, дәжәр. Эжик-саин кәм салдаап жүрү? дәзә,-әт нәмә сананбас јалку жүрү,» дәжәр.

Јалкуудың көлөткөзи ўйгә батпас,
Јайу жүрзә, буды ѡолго батпас.
Јалкуудың јангыс адына ѡлонг жәтпәс,
Јангыс ўйы оромго батпас.
Јалкуудың ылтарығы сүүрәдилип жүрәр,
Јабынганы бийттәп жүрәр.
Јалку эмәс таң адарын сакыыр,
Јалку кижи күн бадарын сакыыр.
Јалку кижи туразын јаппас,

Жаланга барыш кра салбас.
Азраган ады тэнип јүрэр,
Арказын саныскан чэлдэп јүрэр.
Иштэнбэс кижи мунг күнди кысканбас,
Иштэнэр кижи бар күнди кысканар.
Иштэнбэс кижи нэгэ-дэ јэдинбэс,
Иштэнэр кижи андый эмэс:
Журун курал кэп эдэр, јылу болор тура эдэр.
Азраган малы јудабас, ач-үрэни аштабас.
Оодылган нэмэзин јазап јүрэр,
Одын-ölöngin бэлэндэп јүрэр.
Балдарын баштаа иштэдип јүрэр,
Бичик-биликти кичээнип кörör.
Иштэбэс кижи муны ук:
Жалку кижининг јадыжы,
Жайрадылган турадый.
Солун жалкуудынг јурты,
Суу бускан тээрмэндий.

М. Чевалков.

Аракы-ла чай орын блашканы.

I. Чайдынг эрмэги Таткуурда.

Аракаа чай јары сурап, таткуурга кэлди.
Таткуур сурады: «Азраган аданг кэм, эмискэн
энэнг кэм? Төрөл јэринг кайда, төстүү турган јур-
тынг кайда? Кийик болзо түүктүү болор, кижи бо-
лзо атту болор: ады-жолынг айдын бэр. Кэрэк кэл-
гэн болzonг, кэрэгинг айт; кэрэгинг јок болзо,
кэдэ чык,» дэди.

Чай айты:

Адам јэр эди,
Энэм суу эди,
Төрөгөн јэрийн кыдатта,
Турлу јэрийн турада.
Элдүнг суузыны эдим,
Эмчэктинг сүдиндий эдим;
Элгэ јараар чай эдим.
Коштоо алыш садатан,
Коюимнынг садуу эдим;
Койу салыш ичэтэн,
Колдуудынг ажы эдим.
Эјэн јэриндэ өркэдэ јүрэтэним;
Оруу јуртына кирэлэ,
Ордынды аракаа блаатырды.
Ончолоры оны садыжын јадат:
Коюимнынг лавказына кирди,
Колдуудынг ичинэ кирди;
Айл-саин тарай бэрди,
Албатымды јоксыратты,
Алымга түжүрди.
Калыкты бойына бактырды,
Каланын блаап алды.
Яргы сурап турум,» дэди.

III. Аракынынг эрмэги Таткуурда.

Таткуур аракыданг сурады:
«Турган јэрийн кайда.
Түүган јэрийн кайда?» дэди.
Аракы айтты:
«Турган јэрийн турада,

Чыккан јәрим каштакта,
Адам јадыган, энэм куманак,» дәди.
Таткуур айтты:
«Чайдың ордын блааган,
Чабың јаман угулат;
Байку чайды садатан,
Базарын нә блаадың?
Коштоң алыш садатан,
Којёймың нә блаадың?
Базарга барып, олордың
Бажын нә тостың?
Байку чай ичәрдинг
Балдарын нә аштаттың?
Орыннаң туруп ичәрдинг
Остолын нә блаадың?
Чайга бәрәр акчаны
Чалчыш нә блаадың?

Аракы айтты:
«Таткуурым, таарынба!
Тадыганга најы мән
Татуузының ичкәннинг
Тамагының ўни мән,
Кыймыктабас кижиини
Кыйгы-ла бастыратам,
Орыннаң түүшиэс кижиини,
Ором-ла бастыратам.
Мәкәэ кирбәс кижииләр,
Мәни исчә кирэтән,
Коп айтпас кадытты,
Коорок ойнодыш јүрәтәм;
Сыйланыш отуратан кадытты,

Сыбыски сыгыртын јүрэтэм.
Таткуурым, таарынба!
Тадыбас, чайга бўтиш.
Мэндэ јаман јок эди,
Мәни биләри көп эди.
Ағын суудынг сўзүги эдим,
Арыш аштынг майы эдим.
Коројон дәгән аш эдим,
Којоимнынг кулы эдим.
Колдонг колго јурэтэм
Кол учында ойнайтом.
Айу көрзө корукиас
Адар октоң јалтанбас.»

VII. Аракы-ла чайдынг блашканы.

Таткуур айтты:
Чайданг јаман табарынг-ба?
Чал-чабын айдын бэр,» дәди..

Аракы айтты:
«Чардынг бәлин јоор эткән,
Чайдынг пәзи артык?
Бакрас-чойгөн кайылткан,
Байку чайдынг пәзи артык,» дәди..

Чай айтты:
«Мәни ичкән кижишләр,
Мәэзи јымжап тәрмәэр;
Сәни ичкән кижишләр,
Сәрбәләп базын јүрәр.
Айлданг асқырыш бастырган,
Аракынынг јаманы эмәс-пә?
Кобыдагы малды короткон,

Короjon аракы эмэс-пэ?
Алкы-жёёжёни түгэскэн,
Аракы күчи эмэс-пэ?
Кöптиng кёзин ойгон аракы,
Кöкшиннинг күчин алган аракы;
Колдудынг колын сындырган аракы,
Буттудынг будын сындырган аракы;
Буруу этпэсти, бурууга түжүргэн
аракы,» дэди.

Аракы айтты:

«Сэни ичкэн кижини сэмиртпэйдинг,
Кöп ичкэн кижини кёкүтпэйдинг,» дэди.

Чай айтты:

«Караныйда күйгэн от-чылан,
Жарыдын турадын;
Кадранг болгон кижи-чилэн
Уурдал барадынг.

Байрам болып, бастырын јүрэдинг;
Барынтычы-чылап, блаап аладынг.
Бажына чыгыш, кёкүдип јүрэдинг;
Бала-катын ийладып јүрэдинг;
Эдинэ дийип, тынгыдадынг,
Эки кижини согыштырадынг.
Эзригэнчэ ичкэни, энэзин-дэ соготон,
Ажынганча ичкэни, адазын-да соготон.
Тойгончо ичкэни, тоны јок базатан,
Ажыра кöп ичкэни, аттанг јайу калатан.
Öскүстингötпёгчин blaаган аракы;
Öндүдинг öдин алган аракы.
Байды баскан аракы,

Балазын күлгэ бэргэн аракы;
Одн күйдүрии ёлтиргэн аракы.»

V. Актанганы.

Аракы актанын айтты:
«Мэни јамандап айтпагар;
Мэкэ-тögүн јок эди.
Бойна килэбэй ичклэйтэн,
Болкылдан базын јүрглэйтэн.
Каралап мэни айтпагар,
Кардын јайар аракы эдим;
Кабактанг алыш ичклэйтэн
Калкылдан базын јүрглэйтэн.
Диктү јаман дэбэгэр,
Динин арулаар аракы эдим;
Дилбиркэн мэни ичклэйтэн,
Дырттай кёзин кёрглэйтэн.
Корлон јаман айтпагар,
Коот эдэр аракы мэн.
Коруктай мэни ичклэйтэн,
Корон болорын билбэйтэн.
Тонг јамандап айтпагар,
Тойго јараар аракы мэн;
Тообой мэни ичклэйтэн,
Тоголонын јатклайтан.
Сэрэнин јаман айтпагар,
Сыйлажын ичэр аракы мэн;
Сэмирэин дэп ичклэйтэн,
Чыгалта болорына килэбэйтэн.
Сананбай мэни ичэтэн,
Самтраарын билбэйтэн.

Төгүндэп јаман айтнагар,
Төрөгөн сыйлаар аракы мэн;
Түбинэ артырбай ичклэйтэн,
Түбэк болорын билбэйтэн.
Аскайлап мэни айтнагар,
Айлчы сыйлаар аракы мэн;
Артыспай мэни ичэтэн,
Амырданг азарын билбэйтэн.
Јондо јаман айтнагар,
Јооктожып ичэр аракы мэн.
Јогын бэрип ичэтэн,
Јоголорын билбэйтэн.
Кызып јаман айтнагар,
Кыс кудалаар аракы мэн;
Кысканбай бэрип ичклэйтэн,
Кыйалга түжэрин билбэйтэн.
Карган јаман айтнагар,
Карындаш сыйлаар аракы мэн;
Калганын бэрип ичклэйтэн,
Каны төгүлэрин билбэйтэн.
Күйүрэп мэни айтнагар,
Күйүү сыйлаар аракы мэн,
Күмижин бэрип ичклэйтэн,
Күни ёчорин билбэйтэн.
Ӧштөп мэни айтнагар,
Ӧбиштирэр аракы мэн;
Ӧлөнгин садып ичэтэн,
Ӧлө бэрэрин билбэйтэн.
Оодык јаман дэбэгэр,
Омокко ичэр аракы мэн,
Одынын бэрип ичэтэн,

Оодыларын билбэйтэн.
Ööркөп мәни айтпагар,
Öндөжип ичэр аракы мән;
Öйинэнгэ откүрэ ичклэйтэн,
Öлтирижэрийн билбэйтэн.»

VII. Јаманы-јак-шызы.

Таткуур айтты:

«Сәнинг јаман-јакшынды биләри барба,?»
дәди.

Аракы айтты:

«Мәнинг-лэ чайдынг јаман-јакшызын,
Бойыгар билгэдий эдигэр, андый-да болзо
айдайын:

Кабактанг алыш ичэлэ,
Катын соготон,
Базып-албас болыш ичэлэ
Балдарын соготон.
Эзригэнчэ ичэлэ,
Энэзин јаман айдатан;
Ашканча ичэлэ,

Адазын јаман айдатан.

Ийт ёлүмин кэм ёлди дэгэжин?

Ичкичи кижи ёлди дэжэр,

Арка-јон нэгэ түймэди? дэгэжин,

Аракыданг кижи ёлгён дэжэр.

Јаргаа кэм туттырын јат? дэгэжин,

Јалтанбай аракы ичэрди.

Ичкэри кэмди ийиш јат? дэгэжин,

Ичээчи буру эткэн, оны ийиш јат, дэжэр.

Чалчын кэм јаман эдэр,

Чыдалга аракы ичкэн кижи болор.
Эр кижилэр кэмди элэктэп јат, дэгэжин,
Эзрик кадытты элэктэп јады, дээр.
Бу мундый болотоны мэнэнг эмэс,
Бузылганча ичэрдинг бойынан.
Кён ичиэс кижээ күч-лё кирбэй јадым,
Кёлёткёлү кёл болын, олорды түжүрбэй
јадым,» дэди.

Таткуур айтты:

«Аймактынг аразында аракаа јилбилүү ja-
ман туру,

Аракыдан буруу ташадым.
Отко колынг тутсанг, колынг күйэр,
Онг-жок эзризэн, ончо бойынг күйэр.
Кайадан галыган кижи ёлёр эмэс-пэ?
Кабактанг чыкпас кижи күйэр эмэс-пэ?
Бойы албаданын сууга галыган түжэр
эмэс-пэ?

Бойна килэбэй, аракы ичкэни ёлёр эмэс-пэ?
Сайга јүргэн таман уйадаар эмэс-пэ?
Сананбай аракы ичкэни уйалар эмэс-пэ?
Чамчазы јок кижини көрөргө уйатту,
Чалчыш јүргэн кадытты угарга уйатту.
Эр кижининг эзригинэн эрик кадыт уйатту.
Эзи чыкканча аракы ичкэн,
Эр кижи коркушту.
Эзрик кижининг энэзи аракы,
Ажыра ичёрдиң адазы аракы.
Адазына айудый көрүнэр;
Энэзинэ бöйрүдий болор;
Катына камыктый көрүнэр,

Балдарына бакадый күрүнэр.
Туугандарына јаман күрүнгэндэ,
Туура кижи јакшы күрөр-бэ?
Балкашта јаткан чочко јэскинчилу,
Бажын күдүрбэс ёзрик јэскинчилу.
Артаган аштынг амтаны јаман,
Ажыра эзриктинг сагыжы јаман.
Эрүүлдэ этпэс килинчэти,
Эзриктэ бэлэн эдэр.»

М. Чеволков.

Камнын мэнэзи.

Жайнаганды јазарым дэп јабага тайат,
Жабага ат болорына килэбэйт.
Элди мэкэлэп әрлиkkэ мал тайат,
Эди пышканда бойы јин салат.
Төжөктö јатканды күрлөö,
Тёнёжин мал кэрэк дэп, тögүндэи айдар.
Үлгэнди кудай әдин илү салат,
Үйиндэ јири јок болзо, мал тайат.
Баладан оорыган кижини,
Бараан күрмös кирди дээр.
Жакшы сэмис мал күрзö,
Жабашка тайын күрөр дээр.
Кöргö јатканг кижини,
Күрмös туткан дээр.
Кöримжилү мал күрзö,
Күрмösкö тайын бэрэр дээр.
Өзөгинэ кэй киргэнди.
Үзүт кирди дэп айдар.
Онгду јүргэн кой күрзö.

Үзүткэ тайын бэрэр дээр.
Калтыраак оору туткаанды,
Карааш кёрмөс тутты дээр.
Кара түктү мал кёрзö,
Камдап тайын кёрёр дээр.
Соорызы сэмис мал кёрзö,
Суу тёзинэ тайар дээр.
Кöзи оорыган кижини,
Кöölöktöng болгон дээр.
Кöркүлү сэмис кой кёрзö,

Кöölökkö тайын бэрэр дээр.
Өлör ёйн јэткэнди,
Өлбөс мёнгу эдэр дээр.
Үүрлу малын кёрлö,
Үзэ тайын түгэзэр
Жадын алганы јок болор
Жаман эткэни кöп болор.
Үкүлдэн түндэ учарга,
Үкү дэгэн күш жаман;
Үүрлү малды түгэскэн,
Үлбректү кам жаман.

Койонды кородын тударга,
Үкүдәнг сыйапту күш јок;
Кородын малды тайарга,
Камнаң сыйапту кижи јок.
Камга бүткән јоболдонг чыкнас.
Каралап јигән јаргыданг чыкнас.
Каарлу јылда кам сәмис.
Гыјыкту јылда ийт сәмис.
Тәңәрә кычырган кам ёңжибәс,
Тәнип јүргән ийт сәмирибәс.

Из М. Чевалкова.

Алтайдың бичикчилиэринә кычыру сөс.

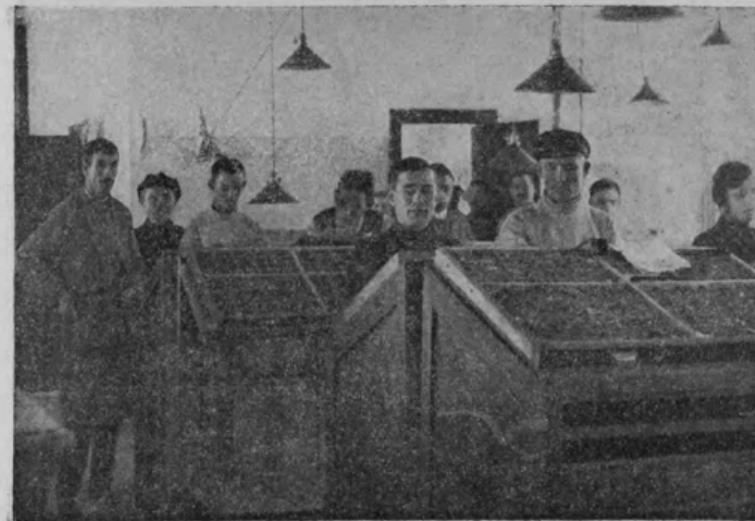
I. Болужатаны.

Алтай сёёктүй бичикчилиэр
Албаданыш сүрәкәй сананыгар,
Алтайыгарга каруузыгар,
Албатыгарга болужыгар!
Ол нэ болыш дәгәжин?
Ондоныш болбос алтайга,
Ончо бичикчилиэр биригин,
Онгду-башту бичик чыгарыгар
Билиш болбос сёстёрди,
Билдирә учурлап салыгар.
Биләр-таныыр алтай улус.
Билбәзинә кычырыш бәригәр!
„Эржинәлү Алтай“ дәп
Эң башкы газет бүткән.
Элгә-јонго тарадарга
Эрмәк сөзи тутак болгон.

Озогызын ойгорторго
Ончо бичикчилэр бирикклэгэр.
Эмдигизин эбиртэргэ
„Эржинэлү Алтайга“ бичиглэгэр!

II. Озогызы

Озодонг бэри бутпэгэн
Ойгор бичик эдэлик!
Уктанг бэри бүтпэгэн,
Учурлу бичик эдэлик!
Уктанг бэри іок бичики
Үйга јидирди дэбэйлик,
Учу-куйуу башталарда,
Учурьина мунынг чыгалык!

Алтайдынг алатызына
Ак айлаткыш бичик тантыралы,
Көстүлэри көрүп јүрзин,
Көгүстүлэри айладыш сананзын!

Алтай сёйкүтү бичикчилэр,
Ада болыш баштайлык,
Јаш балдардый алтай улусты,
Јаркынду бичиккэ ўүрэдэлик!

Бичинчи, карындаштар,
Билгэн көргөнигэрди,
Билбэс алтайга билдиригэр.
Бичик-билик эдигэр!

Алтай сёйкүтү бичикчилэр,
Алтайыгарга ачыныгар,
Албатызы чаксырай бэрди.
Азраган малы ўрэлэ бэрди.

Кожонг комыдал чийзэгэр,
Комыдал-ачуузын чийзэгэр,
Ойын-кокырын чийзэгэр,
Ончозы кэрэктү бичик болор.

Эрик јокто ўрэлгэний
“Эржинэлү Алтайга” чийигэр!
Кату-кабыр чак көргөнин,
Кайран бичиккэ салыгар.

Ш. Емдигизи.

Алтай јэринэ чак кирди,
Алтай улус ачууга түшти,
Арга-сүмэзин айдын,
Арткан јонго болышыгар!
Öлüm-јыдымга бастырын,
Öчиц браткан Алтайга,
Öмөлэ болыш эдин,
Öчкөн одын камызыгар.

Канду јууга алдырза-да
Калдыгы артын калар.
Кийниндэ бүдэр ўйэгэ.
Кинигэ бичик таштайлык.

Катаан јууга алдырза-да,
Катаан албаты база ёзёр!
Кандый јүрүм јүргэнебисти,
Кайран бичиккэ чийэлик!

Айлу—күндү Алтайды,
Алкап-мактап бичик чийзэ,
Албаты-јон кёрип јүрэр,
Алтын бичик ол болор!

Јарааш бүткэн Алтайды,
Јарада мактап бичиккэ салза,
Эли-јоны кёрип јүрэр,
Эрмэк эдин айдын јүрэр.

Күн кэрэлдү Алтайды,
Күндүләп алкап бичиккә чийзэ,
Күндүлү јақшы сөс болор,
Күмүш бичик ол болор.

Чаазынга чийгэн акту сөс,
Чактын-чакка куучын болор,
Кинигаа чийгэн чийүк сөс,
Кийындэги ўйәгэ эрмәк болор—
Конок кәлзә кижи блёр,
Коногы ётсё ундулып калар!
Элгә-јонго бичик артса,
Эләбәс мёнгкү бичик болор.
Эр кижи блўп калар,
Эди-сöёги чирип калар;
Эзэн тушта эдип салза,
Эрјинә мёнгкү бичик болор.
Түмән-лэ јууган јёёжö,
Түгэннип калар ээзи блзö;
Түрү тушта чийгэн бичик,
Түгэнбәс мёнгкүлик болор.

Чагат—Строев.

Ленин-ла Троцкийдың магы.

Башчы нöкёр Ленин,
Баштан турган улу кижи;
Канча кааннын алдында,
Каруун айткан корукпай.
Канча каандарды кайкадын,
Карык бэрбэй буудаган;
Кайран нöкёр Лениннан,
Качылар, бичикчилэр көрижигэр.

Jaan-jaan каандарга,
Жалтандыра сөс айттан;
Жалтанбас нöкёр Лениннан,
Jaш улус ўүрэнингэр.

Ак јарыктың буржуйларын,
Ак дэдирбэй бöктöгöн
Айлаткыш нöкёр Ленинның,
Айткан сёзин тыңдагар.

Жэрдинг ўстин бўркэй бэргэн,
Жэткэрлу буржуайдың чэрўүзин;
Жара чапкан Троцкий нöкёрдин,
Жалтанбазын кёригэр!

Канча каандардың кабырган,
Канду-јэлдү актын чэрүүзин;
Кайра баскан Троцкий нёкёрдин,
Кайкамчыктуузын көригэр!

Ак јарыкты бөктöй бэргэн,
Актардың-канду чэрүүзин;
Антара чаапкан Троцкий нёкёрдин,
Аյыктуузын көригэр!

Бу адалган эки кижи,
Буржуайлардың јэткэрлэри;
Акту бистин јоктулардың,
Ак сагышту нёкёрлөри!

Башчылар Ленин, Троцкий,
База кожо турган нёкёрлөр,
Башнаруузы тың болзын,
Узак јүрүм јүрглэзин!!!

Чагат—Строев.

Jyy.

Кайран Алтайга чак түшти,
Калактап албаты онтои-Ийлады,
Каарын булат јуулгандый;
Ганду-чэру түймэшти.
Түймээн-Шашкырт Коптэй бэрди,
Түбин санабас Кара-Албаты,
Түлкудий бийлэргэ эптэтти,

Түбэктү албан юнго Кэлди.
Ака Якшы эр, јэн јастанды,
Акта јакшы ат, јал јастанды,
Айгырлу малы айдуга барды,
Айлы јурты сооп калды.
јууданг ёлгён эрдинг сёёгин,
Јуулыш кускун чокыды,
Јууга мингэн ат ёлгөнин,
Јутпа бобёрү чэлдэди.
Өлгөннинг каны көп тögүлди,
Өскүс јабыс арбыдай бэрди,
Өскөн-төрөл јэрин таштап
Өскө јэргэ тэнип басты.

Айлда арткан балдары,
Адаларын сакып куныкты.
Аймактанг алган эш-Үйлэри,
Алгандарын сакып чёкёнди.
Алтайдаң бускалангды кэм чыгарды?
Албатының канын, кэм төкти?
Арткан ёскүсти кэм ийлатты?
Айгырлу малын кэм айдады?
Ачап буржуйдың мәкә сүмәзи!
Алтын јэнзәэлү бийләрдин кылыгы,
Анаип уйадап ийларын билбәй,
Алтайдың Ойроды мәкәэ кирди.

Мундус.

Жууга чансыраган алтай албатының кожонғы.

Чалын-куру түшкәжин,
Чалдыгып өлөнг кугарбай
Чак-ла болуп түймәрдә
Чачылып албаты корукпай
    Орт-lö јигән јэрләрдәнг
    Öнгжүп өлөнг јаранбай,
    Öчүгүшкәни токтозо,
    Отуруп бистер јыргабай.

Жаскыда оттор күйгежин,
Жаранып өлөнг öнгжубәй,
Жанг баажы токтозо,
Жаңшы бистер јыргабай.

Чалдыгып өлөнг тонбозо,
Чабар болуп ол ёспой,
Чачылышкан бойлорыс
Чактанг артса јыргабай

Жуну-яңбыр кәлгәжин

Жүр ёлөнг ол ёспой,

Жүрүмилү бойлорыс

Жуу токтозо жыргабай

Өзөктөң чыккан тумандар

Өрө чыкса жарыбай,

Өрө-јашту бойлорыс

Өлбөгөжин жиргабай.

Састанг чыккан тумандар

Салкын соксо бөлүнбей

Санаракап жүргэн бойлорыс

Сана сергизэ жыргабай

Жилкы малыйис болгожын

Жил тоозына кожылгай,

Жилу көришкән бойлорыс

Жиргалду жакшы журтагай.

Желе-кулды малдарыс

Желер жакшы болгой,

Жер ўстүндеги журимис

Женгил жакшы журтагай

A. Модоров.

Владимир Ильич Ульянов Ленинның жүрүми

Туулган жери.

Жэр ўстүндэ аймактардың жүрүминэ чак
жәдип, олордың башкаруу-да болзын, жүруми-дә
болзын, әмди башкаланып туру.

Озодонг бәри бийләргә, акча жөөжөлү капиталистарга базынган кара албаты сагыш алышын, революция чыгарып, башкарууды алды.

Ол революция кэмнэг болгон дээзэ, оны баштаган кижи-Владимир Ильич Ленин дэп болор. Кол күчи-лэ јаткандар, бу улуу кижиининг јүрүмин, онынг кара албаты учун туружуп эткэн кэрэктэрин билэргэ кэрэк болуп туралы.

Владимир Ильич Ленин 1870 ёылда апрель айдынг 23 күнүндэ, Орус јэриининг Симбирск дэп городто чыккан. Он-јэти јаштуда ол Симбирск городтынг гимназия дэп школынан ўүрэнип божойло, Казан городтынг университет дэдп јаан школго кирди. Бир ай кирэлү болгондо, ол университеттэ ўүрэнни турган студенттар јан кэрэгиндэ чууган чыгарглады. Ленин олордонг айрылбай кожно болгон кэрэгиндэ, бийлэр

оны ол университеттэн чыгарып салглады. Муны көрүп турганда, Ленин кара албаты учун туружуп, 18 яштудан бэри революционер болды.

II. Йүргэн јерлериндэ аныг иштери

Лениннынг јаан агазы Александр Ильич, база бийлэр-лэ тартыжып туратан революционер болгон кэрэгиндэ, ўчүнчи Александр дэп каан оны ёлтүртип салган.

Ленин-да бойынынг јүрүмин революцияга бэринди, кол күчи-лэ јаткан кара албаты учун туружарына салды.

1890 јылда Ленин (ол тушта Петербург дэп город болгон) Ленинград городко барды. Ол городто нэлэ јүзүн јүүр фабрикк, заводтордо иштэп турган канча мунг ишмэкилэрдинг ортозына јүрүп, революция учурын куучындан, ишмэкилэрди іантыс аай болуп биргижэрин баштады.

1895 јылда Ленин башка аймактынг јэринэ барды. Ол тушта революционер болгон кижилэр Карл Маркстынг ўүрэдү бичиктэринэ ўүрэниип турглаган. **Ол Карл Маркс дэп кижи сүрээнэй ўүрэнгэн, билэр кижи болгон.** Олёр јажына јэтрэ кара албаты учун туружуп, олордынг кэрэгиндэ нэлэ ўүрэдү бичиктэр чийгэн. Каан башкаркуу ондый бичиктэриди јаман көрүп Орус јэринэ ол бичиктэр јок болзын дэп, кичээп туратан болгон.

Ленин ол Маркстынг ўүрэдү бичиктэрин

кычырыш, оо ўүрәнис, революция кәрәгин јакшы шингжиләп билип алыш, ойто Орус јәринә Ленинградка кәлди. Мунда ол амыр билбәй „Ишмәкчи Кәрәги“ дәп кол күчи-лә јаткан кара албатының кәрәгин чийгән газет бичики-ти түйка чийип, ишмәкчиләр ортозына тара-дып турды.

Ол тушта фабрик, заводтордо иштәп турган ишмәкчиләр булгалыжып турган болгон. Оның учуры мундый: фабрик, заводтордың ээләри буржуй—којоимдар-ла бийләр, ишкә турган ишмәкчиләрди түн-түш иштәтсә-дә, јалын ас бәрип турглады.

Оның кәрәгиндә Ленин ишмәкчиләр-лә, бир болуп, олорды там-ла көкүдип турды. Айдарда каанының бий тәри муны билип алала Ленинды тудуп алыш, узакка түрмәэ отургусты. Оның кииндә Сибир јәринә ўч іылга бажы-ла ийгләди. Ёз, Ленин боо-да кунукпай, амыр јатпады, кара албаты кәрәгин там-ла кичәэди; оны канайда этсә јакшы болор дәп чөкönбöй, ол кәрәкти таштабады.

1900 јылда Ленин башка аймактың јәринә база барыш, революция кәрәгинин нәлә газет бичигин чийди.

Бу ишмәкчи кара албатыны баштап, революция чыгарыш, каан башкаруун јок этпәгәнчә, кара албатының ёрө чыгары јок дәп, революция болорына кичәэди.

1903 јылда Ленин-лә кожо иштәп турган бир кәзәк нököрлöри, революция кәрәгин бус-

клап, буржуй бийлэр-лә тил алышып јоптөжör дәгэндә, Ленин олордың јобин јаратпай арчажала, олордон башка тура-калды. Алдында јаныс јоптү болуп турган партия, эки бөлүнүп, кöп јаны Ленинның јобиненг айрылбагандары „большевиктар,“ партиядан айрылган ас јаны „меньшевиктар“ дәп адалды.

1905 јылда Орус јэриндә јаан городтордо иштәп јаткан ишмәкчиләр, јаман јүрүминенг ары, комыдал уғызып, түймәэн чыгарглады. Јә, ол тушта чәру салдаттар нәмәнинг аайын јакиши билбәй, бийләргә болужып, дәгин-лә јәргә аайы јок ишмәкчиләрди, олорды баштаган кижиләрди ѡлтүргләди. Јә, андый-да болзо, он-эки јылдың бажында 1917 јылда, каанга, оның бийләринә болужаачы] чәрү салдаттардың көзи ачылып, каан башкаруун бузала, ишмәкчи, кара албаты-ла биргижип, Совет Іан тозёди.

Революция. Ёлуми.

Герман-ла јуулажар јылдарда, Ленин башка аймактың јэриндә болгон. 1917 јылда Орус јэриндә революция болüp, каан башкаруу токтой бәрәрдә, Ленин ойто Орус јэрине јанып Ленинградка кәлди. Ол тушта башкарууды биркәзәк буржуй-бийләр колына алган. Јә, олор кара албатаа киләбәй, Герман-ла јуулашкан аайынча јуулажар дәп турганда, Ленин Ленинградтың ишмәкчиләрин баштаи, буржуй-бийләрдинг башкаруун јок әдәле, Совет Башкаруу

төзöп, јууды токтотты. Кол күчи-лэ јаткан ишмәччиләрдинг-лэ, јэр иштәп турган крестьяндардың башкаруу болды. Јә, андый-да болзо, Ленин амыр билбәй, ишмәкчиләрдин башкаруун аайлап, оны ёштүләрдәнг корулап турды.

Јаш чагынанг бәри қаан башкарууна јаман көрүндириш, түрмәэ отургустырыш, башка аймактың јәринә качыш барыш, шыралап, ачуга бастырыш, oo ўзәри кёп кәрәк әдиш јүргән Ленин узак јажабай 54 јаштуда, оору-јоболго бастырыш, 1924 јылда январь айдынг 21 күниндә Москва дәп городто јок болды. Јэр ўстүнинг кол күчи-лэ јаткандар Ленинның өлгөнин угала oo ачыныжыш, кунукты.

1919 јылда март айдынг 2—6 күндәриндә Москвада Ленин баштап, үчүнчи Коммунист Интернационалдың Конгресс дәп баштапкы јууны төзөлдү.

Ойроттор! Владимир Ильич Ленинның бис кара ғалбаты учун бойына ачынбай, бис учун шыралап, ўрүмин бәрингәнин ундубаска, оны эстәнг салбаска, нэ јакшыбысти јэтирәли? Оның адын адап: школдор, оору кижиләр јадар туралар, јон јуулуп, куучын ойын әдәр туралар, Ѻскүс-ябыс, јокту-јойу јадар туралар, ононг-да башка, нәлэ јонго тузалу нәмәлэр әтсәбис, јакшы јэтиргәнибис ол болор. Оның ады качанда болзо ундулбазын, чактың чакка эстәнг калбазын!

С. Кумандин.

Владимир Ильич Ульянов Ленинның ўүрэдүү оның эткән кәрәктәри.

Революционер-лэр.

Слэр, Ойроттың албатызы, Владимир Ильич Ленинның јүрүмин, оның албаты учун туружуп иштәгән ижин уктыгар. Эмди дәзэ, ол бисти нәгэ ўүрэдип туро, канайда јатса јакшы болор дәп ўүрэдип айткан сөзин уч-баш биләр кәрәк.

Јәр ўстүндэ јаткан албатының јүрүмидә, јадыжы-да, түнгэй, јанғыс әмәс. Бирүүзи бай болуп кижи күчи-лә јуртап, бирүүзи дәзә арга јок јокту пролетарий болуп, оо иштәп јат. Күчтү јаан јурт, күчи јок оок аймактарды јүүлап, олордың јәрин blaap алыш, бойлорын кул әдинэт. Јон башкаары каан-ла, бийләрлә, байларда болуп, ишмәкчи кара албаты нәмәэ подолбос болгон. Каан башкаруу Эки аймакты чагыштырып, акча — јёйжёй каруузып, эки аймактың кол күчи-лә јаткандарын салдат әдип, олорды јуулаштырып тоозы јок јонды кыратан болгон.

Јә, эмди бу бистинг Орус јәриндә Совэт Баткаруу болгонноң бәри озогызы токтоо, нэ нәмә башка болуп баады.

Ишмәкчи кара албатыны буржуй-бийләрдинг колунанг айрыш, олорго јакшы јүрүм бәрәргә кичәеп турган революционерлэр бар болгон. Кааның, буржуйлардың башкаруу олорды көрбөй кыстаи, түрмәләп ѳлтүрүп тур-

ганды; олор башка аймактардың јөринэ качып барып јуртап, јә, андый-да болзо, кәрәгин таштабай иштәгләтән. **Андый революционерләрдинг** бирүүзи **Владимир Ильич Ленин** болгон. Ол јаштанг бәри революционер болуп, кара албаты учун туружуп турды. Бийләр оны түрмәэ сукты, бажыла-да ийди, јә, ол нәдәнгә јалтанбай, революция учун турушты. 1903 јылда революционерләрдин партиязы большевиктарла меньшевиктар болуп, эки жара болёнин баарда, Ленин большевик—тардың башчызы болуп, кара албатының јүрүмин јәнгилтәр кәрәгинәнг срангай туура болбой, буржуйлар jaар болгон меньшевик—тарды көстөнг-көсkö јалтанбай кату сөзин айдып турды.

„Слэр кара албатының кәрәгин таштап, буржуй капиталга садынып салдыгар“ дәди. Герман баштап, каандар јуулажар тужунда, Ленин баштаган большевик партия „**Луу јок болзын**“ дәп јар саларда, меньшевиктар јуулажар дәп турглады. Ол бойынча јууда тоозы јок кара албаты кырылды.

В. И. Ульянов (Ленин) ишмәкчиләрдин ортозында.

1917 јылда Ленинградтың (ол тушта Петроград) ишмәкчиләри јуу болгонноң ары түймәжип, революция чыгарглады. Чәрү салдаттар олор-ла бир болуп баарда, каан башкаруу токтой бәрди. Аналарда башкарууды Государственная Думада отурган бир кәзек буржуйлар-ла бийләр, колына алглады. Бу-

лар-да јууды токтотпой, јуулажар дэп турды. Орус јэриндэ революция болуш баарда, Ленин башка аймактынг јэриндэ болгон бойы, мэндэй Ленинградна кэлип ишмэкчилэрдинг башчызы болуп јууды токтодор дэп турага, бийлэр оны түрмээ отургузарга

санаглады, јэ, ол анча-мынча олордонг јажыныи јүрди. Андый-да болзо ишмэкчи кара албаты бийлэрдинг кылыхтарын билип, Башкарууды олордынг калыпанд blaap алар дэп түймэшти. Ленин олордынг башчызы болуп алып, октябрь айда 1918 јылда база революция чыгарыш, башкарууды бийлэрдинг колынаанд blaap ала-ла, ишмэкчи, крестьян, салдат Депутаттынг Совет Башкаруун төзёди. Бийлэрдинг кэзиги башка аймактардынг јэринэ качып, кэзиги чэрү јууп јуулашты. Јэ, Ленин баштаган Кызыл Чэрү, бийлэр баштага ак чэрү-лэ, эки јылга чыгара јуулажып, бийлэрди јок әдии чы-

гарын салды. Башка аимактынг каандары актардын бийләринэ чәрү-лә, акча-ла болужын турза-да, кара албатынынг Кызыл Чәрүүнинг мөри болуп, ёштүләр базылды.

Коммунист Партия төзёгөни.

Владимир Ильич Лениннынг төзёгөн большевиктар, Коммунист Партия дәп адальш, Совет Башкаркуу болыш, кара албатынынг күүнинчә, иә нэмэ кубулуп башка болды. Бийләрдинг, буржуйлардынг, ишмәкчи колы-ла бүдүргэн фабрик заводторы, сууга јүрәр кәрәп-тәри, тәмиир јолдоры, јаан тура-öргөйлөри, ончозы албаты-јондынг болды. Каан тужунда помещиктар канча мунг кра јэрлү болгон, ол јэрләр эмди албаты-јондынг болды; озо бийләрлә байлар балдарын бичиккә ўүрәдэтэн болгон, эмди кара албатынынг балдарын нәлә јанг-бичиккә ўүрәдип туру. Эскидё каан башкаркуу тужунда башка укту оок албатыларды јаман көрүи, кыстайтан болгон, эмди Совет Башкаркуу, јанынча олорго алдынанг јадар автономия бәрди. Мунынг ончозы кәмнәнг болды дәзә? Кол күчи-лә јаткандарды ѡрё тарткан улу башчыбыс Лениннынг шылтуузы болды. Ол эмэс болзо бис јажы-чагыбыска јэтрә ѡрё күн көрбөй, бийләрдинг, буржуйлардынг күлдары болор эдибис.

Коммунист Партиянынг кәрәги.

Владимир Ильич Лениннынг төзёгөн Коммунист Партия бискә мунайш айдын туру:

бастра јэр ўстүндэ кол күчи-лэ јаткан про-
летарийлар бирикклэгэр, башкарууды колы-
тарга алыш, капиталга бастырган бойыгар,
онон аргаланаар. Јэр ўстүндэ јаткандар бой-
бойыгар јуулашпай, кулданышпай, карындаш-

тый болуп јуртагар; кэм-дэ болзо кижи күчи-
лэ јатпай, бойының колының күчи-лё јатсын
дэп айдын турганы ол.

Орус јәрининг ишмәкчи-лэ крестьяндары
биргижиш алыш, каан башкаруун токтодоло,
Совет Башкаруу болды дэп, башка аймактар-
дын кол күчи-лэ јаткандары, база сагыш алышын,
бойлорының бийләринё, буржуйларына
каныгыш турлар. Урабай јэр ўстүндэ револю-
ция болуп, кол күчи-лё јаткандар јутпа капи-
талдын башкаруун јок эдип, Ленинның баш-
таган Совет Башкарулу болор.

Эмди Ленин бистинг ортобыста јок болды, андый-да болзо, оның әткән кәрәктәри, иштә-гән ижи качан-да болзо ундулбас.

Бис Ойрот іәрининг кол күчи-лә јаткан кара албатызы, Владимир Ильич Ленинның, албатаа јакшы әдип Совет Башкаруун төзөгөнин качан-да болзо ундубайлык, оның шылтыуунда бис Ойрот улус алдынанг автономиялу болуп. Совет јаңынча амыр јакшы јуртап јадыбис.

Оның ады баланың балазына, ўйәдәнг ўйәэ мөнкү адалыш турзын!

С. Кумандин.

Ойрот областтың Автономияга айрылган учуры.

Нәдэң ары айрылганы.

Алтай албаты! Оруска багыш, оның албатызы болгопноң бәри, Совет Башкаруу чылаң, бс-кө бир-дә башкаруу сләр-лә әрмәктәтпәгән. Алдындагы турган қандый-да башкаруу сләрдин кәрәгигәрди, канайда јатса јакшы болорын, казызы-да нәмәэ подобой, күүнүгәрди јандырган. Сләр озогы каан башкаруу тужунда тил јок, мал ошкош албаты болгоныгар; кааның бийләри сләрди канайып-та турза, табы болгон. Алтай албаты јууга-чакка алдырыш, оруска баккан эмәс, јә, бойыгар күүнүгәр-лә бактыгар. Ол ба-гар тужунда, орус кааны албаты-јонды кыстабас, катулабас болуп бүдүргән јөптөри бар: Алтай албаты бойының башкаруу-ла јадар болды, Алтай јәринә туура албаты турбас, јуртабас, албатының нәлә јаңын буспас, салдатка албас,

онон-да башка кайралдary кöп болгон. Жэ, кийиндэ бу јöпти орус каандары бусты; мунайи бүткэн јöп бичики, каанынг бийлэри мэкэлэп ала-ла, јок эдип салды. Мунынг кийиндэ бистинг башкарнуу јок болуп, орус бийлэрдинг колына түшти-бис. Оононг ары ол јöпting ончозы-да ўрэл-ди. Каан тужунда помешиктарга, бай-ларга јэр бэрэр дэп јан бүткэн.

Орус јэриндэ крестьяндардынг јэрин blaап алып, бойлорын ёскö јэргэ кёчүрип турган. Онынг кэрэгиндэ, каанынг бий-лэри алтай улустынг аш чыгар јакшы дэгэн јэринэ кёчкүн крестьяндар-ла, јэрин помешиктарга алдырган (переселенец) улуска бэрэлэ, слэрди кыстап, кайатыштынг ортозына тайкаа чыгарглады.

Айрылган кийиндэ.

1912 јылда јэр кэзэр тужунда, слэрдинг одорын артык јэр дэп кабинет бойына алды. Малдыйнг одоры ас учун, слэр мал-ла курсагыгарды азранып јаткан улус, мал-ды астаттыгар,-мал астаган кийиндэ, слэрдинг-дэ ўрэлгенигэр ол болды.

Каанынг чындык кулдары-абыстар, слэр-ди мэкэлэп, кыстап, коркудып, ондый-мундый нэмэ бэрэрибис дэп мэкэлэп, башка јанга бактырглады; јэ, олордынг слэрдэнг алары кöп, слэргэ бэргэни јок болды.

Каандардынг, бийлэрдинг сагыжында болгожын, слэрди јүзүн-јүүр нэмэ-лэ кыстап, јэр ўстүнөнг јок эдэргэ сананглады. Жэ, Совет Баш-

кааруудый андый эмэс; кандый-да албаты, кёп болзын, ас болзын, башна айрылып, бойлоры алдынаң јадар аайын бэдрэзин дэп, 1917 јылда ноябрь айдынг экинчи күниндэ закон чыгарган. Мундый найрал Октябрдынг Революциязынаң бэри болды. Совет Башкаруудынг јанында, кандый да албатыны кыстабас, кулданбас учурлу; оок-тээк албаты бойыныг күни-лэ, табы-ла жур-таар учурлу. Андий закон болгон учун, бис Ойрот албаты башка автономия областту болтоныбыс дэп, сурак әдэрибистэ, ичкэријаан Башкаруу андый-мундый дэбэй, сураганы-бисти бэри. Эм бис башка областту болуп турубис. Эм мунайг ары аайллу-башту башкарлыныг јадарыбис. бистинг бойыбиста, онынг учун област кэрэгининг нэлэ ижинэ кичээн јүрээр кэрэк. Бу мунайип башка автономиялу болуп, башка айрылганыбис, качаннан качанча ундулбас; уктынг укка, ўйэнинг ўйэгэ куучын болор.

С. Кумандин.

Орус Јэрининг Коммунист Партийаныг учуры.

Баштап-ла.

Нёкёрлёр, Герман-ла. Йуулажарданг озо бисти каан башкарганын слэр ундураган болбой? Каан турар тужунда онын болушчылары Полицийанынг приставы, урядниктар, Олордонг-до ёс-кё кёп бийлэр, Јардында Ал-тын—Мёнгүн тэнг-зээлү јүрглэйтэн.

Ол башкаруучылар байлардан, дворян укту бийлэр-дэнг тудулган, Ишмэекчи-лэ крестьяннан бий тудулбайтан.

Онойдордо андый башкаруучылар, бойлоры байлар-ла бийлэр болуп, олорды јамаа туткан байлар-ла дворян укту-дынг кэрэгин кичээн, ишмэекчи-лэ крестьяндарды тоноп тэрэзин-дэ сойгодый јүрглэйтэн.

Андый болбой кайсын. Бöөрү койды канапи күдэр, олорды бöөрүлэргэ бэрбэй корыыр-ба? карын энчикий койлорды бойы тудуп јиир эмэ с-пэ. Каанын болумчылары байлар-ла дворян укту бийлэр он-дый-ок кылыкту болгон.

Кол-күчи-лё јаткандарды тоноп, јёйжёни ўлэжин туратан.

Андый кылыкты кёөрүп, арга болуш кайдан-да кэлбэс-дэп подон, ишкэ турган ишмэекчи-лэр биригип, партийа бүдүр-ди, олордын билээтэн бичикчилэри баштап капиталду байларла бий-лэр, олордын аказы кан ичэр јутпа каанла удаан турушты.

Кол күчилэ јаткандарынг каны кён тёгүлди. Каан баштаган онынг ичи јаан јутпа болушчы капиталду байлар, укту дворяндар канды кён тёкти. Партийага киргэндэрди, адыш, буун ёлтүрип, уур иш иштэдип, каторгаа ийзэдэ, олор бистинг кэрэк акту дэп, түбүндэ јаш-ösкүрүм олордын шыра кыйынын подоор дэп, ёлүмнэн корукпай турууллады.

Кол күчи-лэ јаткандардын албаннан божайтонына ижәнип турушкандардын шүүлтэзи кэлиши.

Нинди-лэ.

1917 йылда Орус кааны ширээзинэн айрылды, Онынг кииндэ онынг болушчылары Капиталдулар, дворян укту бийлэр, јамызынан чыкты. Онон бэри башкаруу кол күчи-лэ јаткандардын, Ишмэекчи, аш иштэр, мал азраар, кара албатынын колына кирди.

Каан башкаар тужунда, онынг болушчылары кёптөп ачаалтыц, акча-јёёжё кён табарга, албаты-јонды тонойтон. Жэ, јаманын танытпаска кара албатыны онгу бичиккэ ўүрэтилэс сагышту болгон. **Коммунист Партия эмди бичик билбэс бирдэ кижи јок болзын дэп туро.**

Онынг учун, нэлэ-нэмэни јакши шүүгэдий болорго, кара албаты кичээнип, ўүрэнэр кэрэк.

Уүрэнип алза албаты бойынын аргазын табар, Каанга, Капиталдуга, бийгэ ижэнбэс олордын мэкэзинэ кирбэс, јёёжёзин, акту күчин, олорго јидиртпэс.

Ононг ёскё абыстардынг, камдардынг, јарлыкчылардынг, кэй мэкэ ўүрэдүзинэ бүтпэс.

Кандый-да албаты, кандый-да кижи түнгэй дэп подоп, карындаштый энтү амыр јуртаар.

Коммунисттардынг сөзин угуп, оны тынгдал, айландра шүүп сананыц, олордынг ижинэ

булужуп јүрэлэ ончо кара албаты биригэтэн учурлу.

Түбиндэ ончо јэр ўстүнинг кара-албатызы яңгыс болуп биригэр.

Л. Сары-сәп.

перев. М. Эдокова.

Совет (јөп) Башкаруудың учуры.

албатының боинын јуртунча јатканы.

Алтай јәриндэ јаткан Ойрот сёök албаты, башка айрылып, башка областу болор, бойының аайнча јадар дәп бирдэ кижининг сагыжына кирбэгэн; нәнинг учун дэзэ, озо каан башкаруу байлардың башкаруузы болгон: иенинг учун дэзэ, бойлорына қул Эдинэр кәрэгиндэ, олордың канду тәрилэ курсагын азранар, Јööжö јуур кәрэгиндэ.

Јэ әмдиги турган Башкаруу чын албаты-јоның башкаруузы. Бу башкаруудың кичээпкорулаганы, Ишәкчи-лэ мал-аш азарган албаты. Бу турган Башкаруу ноябрь айдың 2-чи күнүндэ 1917 јылда, мундый закон чыгарган: кандай-да албаты башка айрылып, боиның айынча јуртазын, бои башкаруулу турзын дэгэн.

Андый болгондо Орус јәриндэ нэлэ јүзүн-јүүр албаты, бойлорының аайнча јуртай бэрди. Кажызы абласт болуп, кәзиги Республика болуп, айрылды. **Jaңның кәрэгин башкарып турган бойының кижизи болуп, јокту коммунист кижилэр туруп јат.** Ол коммунистар јокту улус

учун турожуп туру. Озо каан тужунда байлар бий болуп, јоктуга ачынбас, оның кәрэгин кичээбэс болгон. Жэ эмди андый эмэс, колкүчилэ јаткандардың башкаруу болды, нэлэ кәрәкти агы-чәгинчэ эдэр болды. Озо байдың күүнинчэ, оның акча јёбжөзинэ болуп јаргы эдэр болгон, Эмди андый эмэс; бай кишининг табынча болбой, јок- јойүдинг күүнинчэ, агынча болуп туро. Озогыда қаландыбай-ла јокту түнгэй төлөйтён, Эмди дээзэ байдан кёбин алар, јоктуудан чыдаганынча алар. Бистинг Орус јэрдинг Совет (jöп) Башкаруунда јаткан албаты, алдынаң бойлоры билүп боиның јаныла јадар болды.

Ол албаты јуртының јаан Башкаруу.

Энг јаан тёс Башкаруу Москва городто, **Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет** дээп болор. Бу исполнительный Комитет нэ дэгэжин Совет Башкаруунда јаткан автономийалу областардан, Республикалардан бир кижидэн, јонноң туткан члэндэр јуулыш, нэлэ законды, јангды бүдүрүп јадат. **Анда бистинг Алтай јэринэндэ** члэн болуп турган кижи бар. Ол член болуп турган кижини, бүдүмчилү јакшы кижидэн, албатынының нэлэ кәрэгин комыдалын айтнадый, бүдүргэдий кижидэн талдап тудар учурлу. Эм тургуза, бистинг Алтай јэриндэ Ойротың област Башкаруунда, јанг Кэрэ индэ турган бичик билэр алтай Сёйктү кижи ас, оның учун областа албатының кәрэгин башкарып турган улустың

хөбизи Орус кижилэр. Олор дээзэ јэтрэ бичиккэ ўүрэнгэн јонныг нэлэ кэрэгин билэр улус.

Олордон кёрё, кожо кэрэkkэ турган бичикчи алтай сёöктү кижилэр, нэлэ јангынг кэрэгинэ ўүрэнни тазыгар. **Оныг кинндэ ўүрэннип алза, бойлоры алдынаң јаан кэрэнкэ турар.** Муныг учун кэмдэ болзо, Кичээнип ўүрэнэр кэрэк.

С. Кумандин.

,Алтай“.

Үстүртин кёрөрдö,
Үч толыкту Кан—Алтай!
Туразынаң Köрөрдö,
Тогус булынгду Кан—Алтай!
Кыйазынан Köрөрдö,
Камчы Сынду Кан—Алтай!
Күскү конгон јуртына,

Күренг чэпкэн тёжёгёндий Кан—Алтай!
Яссыы јаткан јуртуна,
Jaжыл торко тёжёгёндий
Кан—Алтай!

Интернационал.

Каргышка базынгандар турыгар,
Ончо јэрдинг кулдары-ла аштагандары,
Сагыжыбыс кайнац булганды,
Öлүмдү јууга бис бәлэн кирэр.
Ончо јэрдинг нәлә албанын бис
Орды јок эдәлә кииндэ
Бис јаны јурт эдәрибис
Кәм нәмә болбогон, Ол нәгәдә турар

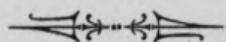
Кожылтазын: { Бу дәзэ калганчы
                  Јана тушпэс согуш,
                  Интернационал-ла
                  Кижи угы ёндөнёр!

Кудай каан, баатырда болзо,
Кәмдэ бискэ арга бәрбәс,
Акту колыбыстынг күчи-лә
Арганы јуулап аларыбыс.
Албанды ус кол-ла чачарга
Кайралыбысты јуулап аларга,
Кызылкан тэмирди
Соотпой Согыгар.

Кожылтазын.

Жэр ўстүннүүг Кара албаты,
Жоёжөзин колго алалы;
Жэр Иштэгэн бу бистэр,
Жэрди билэр учурлу!
Албаты канын ичкэн ийтэргэ
Күкүрт јалгын тушкэй-лэ
Бис иштэмкэй Кара албаты
Күн јарыгы јалыгай-ла

Кожылтазын:

Бичиктың учура.

	Стр.
Коммунист Партия.....	3
Крачы-ла аңчы.....	6
Сыгырган-ла Жалку бака.....	12
Аракы-ла чай орын блашканы.....	15
Камның мәкәзи.....	24
Алтайдың бичикчиләринэ қычиру сөс.....	26
Ленин-ла Троцкийдың магы.....	30
Жуу.....	33
Жууга чаксыраган алтай албатының кожоны.....	34
Владимир Ильич Ульянов Ленининың жүрүми.....	35
Владимир Ильич Ульянов Ленининың ўурдүү оның эктэн кэректәри.....	41
Ойрот областтын Автономияга айрылган учуры.....	46
Орус Жәринин Коммунист Партийаның учуры.....	48
Совет (жөл) Башкаруудың учуры.....	51
Алтай.....	53
Интернационал.....	54

6822
АЛТ.
4-34

ИЗДАНИЕ ВСЕРОССИЙСКОЙ ЧРЕЗВЫЧАЙНОЙ КОМИССИИ
ПО ЛИКВИДАЦИИ БЕЗГРАМОТНОСТИ.
